

**ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ ՀԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԵՂԾԵԼՈՒ ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ**

(1915-1922 ԹԹ.)

Մամվել Պողոսյան

պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

ՀՊՄՀ

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, ժխտման քաղաքականություն, բրիտանացի դիվանագետներ, թուրքական պատմագրություն

Թուրքական պատմագրությունը և պետական գործիչներն անընդմեջ փորձել են ժխտել 1915-1916թթ. հայոց ցեղասպանությունը և կեղծել փաստերը: Ժխտման քաղաքականությունը թուրքերը սկսել են այդ ահավոր ոճիրն իրականացնելուց անմիջապես հետո: Նրանք ոչ միայն փորձում էին ժխտել իրենց իրականացրած հրեշավոր հանցագործությունը, այլ նույնիսկ թուրքերին կոտորելու անհիմն մեղադրանքներ էին առաջ քաշում հայերի դեմ:

Դեռևս 1915թ. մայիսի 24-ին, երբ հայերի ոչնչացումը թուրքական իշխանությունները նոր էին սկսել, Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի կառավարությունները համատեղ հայտարարությամբ հանդես եկան, որում թուրքական վայրագությունները որակեցին հանցագործություն մարդկության և քաղաքակրթության դեմ, իսկ թուրքական կառավարությանը պատասխանատու համարեցին դրա համար¹: Ամերիկյան դիվանագետ Լ. Էյնշտեյնը, որն այդ ժամանակ Կ. Պոլսում էր, վկայում է, որ Անտանտի երկրների հայտարարությունը մի փոքր բարկացրել և անհանգստացրել էր մեծ վեզիրին, սակայն մյուս թուրք պաշտոնյաները լիովին անտարբեր էին վերաբերվել դրան, իսկ Էնվերը, որը վերջին շրջանում գովում էր հայերին, նրանց հալածանքներն արդարացնում էր ռազմական անհրաժեշտությամբ²: Իր հուշերում Ու. Չերչիլը հետագայում խոստովանել է Դարդանելի օպերացիայի խաղացած բացասական դերը ցեղասպանության կազմակերպման գործում. «Ոչ մի կասկած չկա, որ այդ հանցագործությունը մշակված է քաղաքական նկատառումներով: Թուրքերը ժամանակը գտան հարմար ... երկիրը մաքրելու քրիստոնեական ռասայից ... Լիովին հնարավոր է, որ Գալիպոլիի թերակղզու բրիտանական գրոհն է՛լ ավելի ուժեղացրեց թուրքական կառավարության կատաղությունը»³:

¹ William A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes* (Cambridge University Press, 2000), p. 16.

² Einstein L., *Inside Constantinople. A Diplomatist's diary during the Dardanelles Expedition, April-September, 1915*. New York, E. P. Dutton & Co., 1918, p. 126.

³ Արգումանյան Ս., Հայաստանը 1914-1917, Երևան, 1969, էջ 305:

Բրիտանացի դիվանագետ Մարկ Սայքսը, որը բազմիցս ճանապարհորդել էր Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում և Մերձավոր Արևելքի այլ երկրներում, «Խալիֆների վերջին ժառանգությունը» գրքում մի քանի անգամ անդրադառնում է այն փաստին, որ թուրքական իշխանությունները՝ սուլթանական, ապա՝ երիտթուրքական, հարմար պահի էին սպասում հայերին ոչնչացնելու համար, իսկ մահմեդական ամբոխը լիովին պատրաստ էր դրան¹: Փաստորեն, բրիտանացի ճանապարհորդ-դիվանագետի աչքի առաջ պարզորոշ գծագրվում էր մոտավորտ ցեղասպանության հնարավորությունը: 1916թ. փետրվարին Մ. Սայքսը մտավախություն էր հայտնում, որ ռուսների կողմից Էրզրումի գրավումից հետո թուրքական իշխանությունները, ըստ իրենց սովորույթի, կարող էին կեղծ լուրեր տարածել, որ ռուսական բանակի հետ եկող կովկասահայերը մահմեդականների կոտորածներ են կազմակերպում և այդպիսով զրգոռաստարաբներին, որոնք ցանկություն ունեին միանալ հակաթուրքական պայքարին: Նա համոզված էր, որ հայերը, բնականաբար, կցանկանային իրենց հայրենակիցների վրեժը լուծել, սակայն նրանց արածը թուրքերը փութաջանորեն կչափազանցնեին քարոզչական նպատակներով²: Ինչպես տեսնում ենք, Մերձավոր Արևելքի խոշոր գիտակներից Մ. Սայքսը կանխատեսել էր հայոց ցեղասպանության հնարավորությունը և, ծանոթ լինելով թուրքական մտածելակերպին ու գործելակերպին, համոզված էր, որ թուրքերը կփորձեն կեղծել իրենց իրականացրած հանցանքը և նույնիսկ իրենց զոհերին ներկայացնել որպես ոճրագործներ:

1918թ. մարտի 27-ին Փարիզից ուղարկած հեռագրում Հայ ազգային պատվիրակության ղեկավար Պողոս Նուբարը Գևորգ Ե կաթողիկոսին, քաղաքական ու զինվորական մի շարք գործիչների տեղեկացնում էր, որ «Թուրքերը լայնածավալ քարոզչություն են իրականացնում, հավակնելով այն բանին, որ ապացուցեն, թե իբր հայերն են կոտորել մահմեդական բնակչությանը, որպեսզի հաշտության կնքումից առաջ այս ձևով հասարակական կարծիքը նախապատրաստեն իրենց օգտին»³:

Պատերազմից անմիջապես հետո սկսվեց թուրքական կեղծարարության տարածումը ամենաբարձրաստիճան թուրք պաշտոնյաների մակարդակով: 1919թ. փետրվարի 12-ին Թուրքիայի վարչապետ Թևֆիկ փաշան Փարիզի հաշտության կոնֆերանսին հանձնեց թուրքական հուշագիրը, որով պահանջում էր պահպանել օսմանյան կայսրությունը, իսկ պատերազմի մեջ մտնելու հարցում

¹ Sykes M., *The Caliphs' Last Heritage. A short history of the Turkish Empire*, London, 1915, pp. 372, 547.

² Պեյերյան Ա, Մեծ տերությունները, Օսմանյան կայսրությունը և հայերը ֆրանսիական արևիկներում (1914-1918), հատոր I, Երևան, 2005, էջ 262-263:

³ Պեյերյան Ա, Մեծ տերությունները, Օսմանյան կայսրությունը և հայերը ֆրանսիական արևիկներում (1914-1918), հատոր II, Երևան, 2005, էջ 215:

մեղադրում էր միայն երիտթուրքերին: Թուրքական սովորույթի համաձայն փորձում էր ամեն ինչ ներկայացնել ծուռ հայելու մեջ, այդ թվում հայերի ցեղասպանությունը: Այնտեղ հետևյալ կեղծ և արտառոց միտքն էր զարգացվում, որը հետագայում թուրքերը փորձում էին ամենուրեք ներկայացնել: «Այն տարածքները, որոնք հայերը և հույները համարում են իրենցը և ցանկանում են Թուրքիայից անջատել իրենց համար, վիճակագրական տվյալների համաձայն, իրականում հանդիսանում են «մահմեդական»։ ...Հայկական բանդաները կոտորել են ավելի քան մեկ միլիոն մահմեդական մինչև տեղահանության ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելը և հատկապես արևելյան նահանգներ ցարի բանակի ներխուժումից հետո»¹: Եթե հավատանք Թուրքիայի վարչապետին, ապա անգն հայերը կոտորել են մեկ միլիոն մահմեդականների, որից հետո թուրքական իշխանությունները ստիպված են եղել կազմակերպել հայերի տեղահանություն: Ինչպես տեսնում ենք, թուրքական պետական գործիչների ֆանտազիան անսահման է:

1919-1920 թթ. Կ. Պոլսում տեղի ունեցավ երիտթուրքերի դատավարությունը, որի նյութերը տպագրվեցին «Թաքվիմ-ի վեքա» պաշտոնաթերթում: Երիտթուրք պաշտոնյաներին առաջադրված հիմնական մեղադրանքներից մեկը հայերի զանգվածային տեղահանություն և կոտորած կազմակերպելն էր: Այդ դատավարության ընթացքում պարզվեց, որ թուրքական իշխանությունների կողմից իրականացվել է հրեշավոր հանցագործության՝ փորձ է արվել ոչնչացնել մի ողջ ժողովրդի²: Համաշխարհային պատերազմում հաղթած Անտանտի երկրների և պարտված Թուրքիայի միջև 1920 թ. օգոստոսի 10-ին ստորագրված Սևրի պայմանագրի 230-րդ հոդվածը նախատեսում էր, որ թուրքական կառավարությունը Դաշնակիցների դատին պետք է հանձնեք պատերազմի ժամանակ զազանություններ իրականացրած պաշտոնյաներին³:

Կ. Պոլսի բրիտանական գերագույն կոմիսար Հորաց Ռամբոլդը 1921թ. հունվարի 29-ին ԱԳ նախարար Ջ. Քերզոնին ուղարկած զեկուցագրում ներկայացնում է Օսմանյան ԱԳ նախարար Սեֆա բեյի հետ զրույցը, ուր անդրադարձ կա նաև Հայկական հարցին և թուրքական կեղծարարության հերթական փորձին: Երբ Հ. Ռամբոլդը մեղադրել էր թուրքերին հայերի նկատմամբ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին իրականացրած կոտորածների համար, Սեֆա բեյն իբր զղջացել էր, որ հայերին կոտորել են, սակայն ավելացրել էր, որ դրանից հետո հայերը ավելի շատ դաժանություններ

¹ Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозанне, Полный перевод с французского текста под редакцией проф. Ю. В. Ключникова и проф. А. Б. Саванина со вступительной статьей проф. Ю. В. Ключникова, Издание Литиздат НКВД, Москва, 1927, ст. XV.

² Հայերի ցեղասպանությունը ըստ երիտթուրքերի դատավարության փաստաթղթերի, Առաջաբանը, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ա.Հ.Փափազյանի, ՀԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1988:

³ Севрский мирный договор..., ст. 67-68.

են կատարել և ավելի շատ թուրքեր են կոտորել, քան իրենք հայերի: Ռամբուլը կասկած էր հայտնել այդ հայտարարության ճշմարտացիության նկատմամբ և նշել, որ Սեֆի բեյն այդ անելով ակնհայտորեն չի պատկերացնում հայ ազգի նկատմամբ կատարված դաժանությունների ողջ մեծությունը: Հասկանալով, որ չի կարող խաբել փորձառու բրիտանացուն, Սեֆի բեյը փորձել էր կոտորածների մեղքը բարդել Ռուսաստանի վրա, որ իբր թուրքերը շատ լիբերալ են եղել իրենց հպատակ քրիստոնյաների նկատմամբ և իրենց ներքին գործերին միջամտելու և մյուս տերություններին թուրքերից վանելու համար ռուսներն են գրգռել թե քրիստոնյաներին, թե կոտորածների կազմակերպիչներին: Բնականաբար, Ռամբուլը լուրջ չէր վերաբերվել թուրքական կեղծարարությանը¹:

Փաստորեն, Սեֆա բեյի կարծիքով, պատերազմական վիճակում գտնվող հակառակորդ երկիրը՝ Ռուսաստանը, կարողացել է Թուրքիայի մահմեդական բնակչությանը, բանակին ու ոստիկանությանը դրդել իրականացնելու քրիստոնյա հայերի կոտորածը: Թուրք պաշտոնյաները նման անհավանական կեղծիքներով փորձում էին մոլորեցնել համաշխարհային հանրությանը:

1921թ. փետրվարի 7-ին Ջ. Քերզոնին ուղարկած նամակում Հ. Ռամբուլը անդրադառնում է նաև Մուստաֆա Քեմալի կողմից ցեղասպանության փաստերը ժխտելու և խեղաթյուրելու միտումին. «Մուստաֆա Քեմալի այն մերկապարանոց պնդումը, որ լայն մասշտաբով կոտորածներ են կատարվել հայերի կողմից, նույնպես արժանի է ուշադրության: Նման մերկապարանոց պնդումները հայերի և հույների վերաբերյալ, թերևս սահմանափակ հիմք ունենալով, թուրքական պրոպագանդայում նշանակալից դեր են խաղում: Հետզհետե մեծացող ձգտում կա պատերազմի ընթացքում թուրքերի հակաքրիստոնեական քաղաքականության դատապարտումը զուգակցել բացատրություններով, որոնք ձգտում են գրեթե արդարացնել դրանք և այնպես անել, որ, իբրև հակակշիռ, գազանություններից շատերի մեղքը բարդվի հայերի և հույների վրա: Ես առիթ եմ ունեցել զեկուցելու վերջերս այստեղ արտաքին գործերի մինիստրի հետ տեղի ունեցած մեր գրույցի մասին, արձանագրելու նույն ընդհանուր տենդենցը, որն օգտագործում է Սեֆա բեյը»²:

Թևֆիկի լկտիությունն այնտեղ հասավ, որ 1921թ. փետրվարին, Լոնդոնի կոնֆերանսի ժամանակ, «Դեյլի տելեգրաֆին» տված հայտարարության մեջ հայկական ջարդերի հանցավոր համարեց հայերին: Պ. Նուբարը նույն թերթի միջոցով հերքեց այդ կեղծիքը՝ վկայակոչելով դաշնակիցների նախկին հայտարարությունները³:

¹ Documents on British Foreign Policy 1919-1939. First series, vol. XVII: Greece and Turkey 1921-1922. Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin and M. E Lambert, London, 1970, p. 41-42.

² Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում, խմբագիր Ջ. Կիրակոսյան, Երևան, 1972, էջ 695:

³ Արզումանյան Մ., Դարավոր գոյամարտ, Երևան, 1989, էջ 586:

Ինչպես տեսնում ենք, պատմական իրականությունը կեղծելու տենդենցը ոչ թե առանձին թուրք անհատների փորձեր էին, այլ Թուրքիայում սկզբնավորվող պետական քաղաքականություն, որը շարունակվում է մինչև այժմ:

1922թ. մարտի 23-ին, Փարիզում Ֆրանսիայի, Բրիտանիայի, Իտալիայի արտգործնախարարների հանդիպման ժամանակ Քերզոնը ներկաների ուշադրությունը հրավիրեց թուրքական ջարդարարության և դրանք արդարացնելու փորձերի վրա: «Թուրքերը, երբ դեմ առ դեմ կանգնեցին կոտորածների փաստի հետ, անմեղի տեսք ընդունեցին և պնդեցին, որ այս դեպքերը տեղի են ունեցել զոհերի թշնամական գործողությունների կամ հանդգնության պատճառով: Բայց բանը դրանում չէր: Նա հիշեցրեց ֆրանսիացիների էվակուացումը Կիլիկիայի ծայրամասերից, հայերի կոտորածները Մարաշում ու Հաճընում, հույներինը՝ Իսնիկում, կրկին հայերինը՝ Ջեյթունում ու Մարզվանում և Կովկասից եկած հայ տարագիրների կոտորածը: Բացի այդ, գնդապետ Ռոուլինսոնը, որը քեմալականների կողմից մեկ և կես տարի բանտարկված էր, վերադարձի ճանապարհին սեփական աչքերով է տեսել հույների համատարած տարագրությունը, բռնությունը սովից մահացող և բախտի քմահաճույքին թողնված կանանց, երեխաների ու տղամարդկանց նկատմամբ: Կոտորածների և տարագրության միջոցով փոքրամասնություններից ձերբազատվելու թուրքական հին պլանը դեռևս լրիվ գործողության մեջ էր: Սա բարոյական պատասխանատվություն է դնում բոլոր դաշնակիցների վրա, և հասարակական կարծիքը չի հանդուրժի, եթե նրանք չփորձեն լուրջ և հնարավորին չափ բավարար պաշտպանություն ցույց տալ այս դժբախտ փոքրամասնություններին: Լորդ Քերզոնը բերեց սինյոր Տուտոցցիի կարծիքը, որ նա հայտնել էր սրը Հ. Ռումբոլդին Անգորա կատարած այցից հետո, որ թուրքական վարվելակերպը և բնաջնջման նրանց քաղաքականությունը որպես թե փոքրամասնությունների պրոբլեմի միակ լուծումն է»¹:

Փաստորեն, քեմալական իշխանությունները մի կողմից փորձում էին հայերի կոտորածների մեղքը բարդել հայերի, ռուսների և այլոց վրա, բացի Ֆանմեղ՝ թուրքերից, իսկ մյուս կողմից շարունակում էին ջանադրաբար ոչնչացնել Թուրքիայում ապրող քրիստոնյա ժողովուրդներին:

1922թ. մարտի 22-26-ը Փարիզում տեղի ունեցած Ֆրանսիայի, Բրիտանիայի, Իտալիայի արտգործնախարարների կոնֆերանսը, որը քննարկում էր Սևրի պայմանագրի վերանայման և Թուրքիայի հետ նոր պայմանագիր կնքելու հարցը, հայկական խնդրի կապակցությամբ հետևյալ որոշումն ընդունեց. «Տայերի վիճակը պետք է հատուկ ուշադրության արժանանա, ինչպես պատերազմի ժամանակ դաշնակից տերությունների կողմից վերցված պարտավորությունների

¹ Documents on British Foreign Policy, pp. 680-681.

տեսքով, այնպես էլ հաշվի առնելով այդ ժողովրդի կողմից կրած դաժան տառապանքները¹:

Սակայն մեծ տերությունները բարի ցանկություններից ու հայտարարություններից այն կողմ չանցան հայերը հետ չստացան ցեղասպանության հետևանքով կորցրած տարածքները, իսկ թուրք ջարդարարները այդպես էլ չպատժվեցին:

Լոզանի կոնֆերանսում, 1922թ. դեկտեմբերի 13-ի ռազմատերիտորիալ հանձնաժողովի 14-րդ նիստում Իսմեթ փաշան, կեղծելով իրականությունը, փորձեց ապացուցել, որ հայերը և մյուս ազգային փոքրամասնությունները օսմանյան կայսրությունում ապրել են թուրքերի հետ համերաշխ, երջանիկ ու գոհ՝ կառավարության կողմից արժանանալով ամենաեղբայրական զգացմունքների, իսկ բոլոր հուզումները հարուցված են եղել Ռուսաստանի միջամտություններով և այժմ էլ թուրքերը բարյացակամ են տրամադրված հայերի հանդեպ: Լորդ Քերզոնը թուրքերին հիշեցրեց նրանց արյունոտ գործողությունները, որոնք վկայված էին նաև «Կապույտ գրքերի» մեջ և հեզնանքով հետևյալ հարցն ուղղեց թուրք պատվիրակներին. «Եթե երկու ժողովուրդների միջև միշտ գոյություն են ունեցել երջանիկ հարաբերություններ, ապա այդ ինչպե՞ս պատահեց, որ Փոքր Ասիայում ապրող երեք միլիոն հայերի թիվը նվազելով հասել է 130 հազարի: Արդյո՞ք նրանք ինքնասպանություն են գործել, թե՞ անհետացել են կամավոր կերպով: Ի՞նչ ճնշման տակ է տեղի ունեցել այդ նվազումը: Երբ ֆրանսիական զորքերը վերջերս էվակուացնում էին Կիլիկիան, ինչու՞ այդ երջանիկ ու գոհունակ ազգին պատկանող 60-ից մինչև 80 հազար մարդիկ գաղթեցին, գնալով ֆրանսիացիների հետևից, թողնելով իրենց տներն ու Կիլիկիայից դուրս իրենց ընտանիքները մատնելով մուրացկանի կյանքի: Ինչու՞ տեղահանության պատճառով այժմ հարյուր հազարավոր հայեր ցրված են բոլոր աշխարհամասերում, այն ժամանակ, երբ նրանք պետք է հետևեին թուրքական կառավարության սիրալիկ հրավերներին: Վերջապես, ինչու՞ է հայկական հարցը հանդիսանում աշխարհի ամենամեծ խայտառակություններից մեկը»²:

Այդ ոճրագործությունը տեղի էր ունեցել ամբողջ մարդկության աչքի առաջ, զանգվածային կոտորածների կազմակերպման գործընթացը և իրականացման ամբողջ դաժանությունը բացահայտվել և դատապարտվել են հենց թուրքական ռազմական դատարանի կողմից: Չնայած դրան՝ թուրքական իշխանությունները ի սկզբանե մինչև այսօր ամեն կերպ փորձում են կեղծել բացահայտ փաստերը և իրադարձությունները ներկայացնել ծուռ հայելու մեջ: Նրանց հանդգնությունը հասավ այնտեղ, որ նույնիսկ փորձում էիր մեղադրել զոհերին՝ հայերին, հույներն, ասորիներին, որ իբր նրանք են կոտորել «խեղճ» թուրքերին: Սակայն

¹ Севрский мирный договор ..., ст. XXV.

² Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության..., էջ 750:

թուրքական իշխանությունների կողմից հետպատերազմյան շրջանում իրականությունը խեղաթյուրելու և բրիտանական դիվանագետների ու պետական գործիչներին թյուրիմացության մեջ գցելու փորձերը հանդիպում էին արժանի հակահարվածի և ձախողվում էին:

Ամփոփում

Թուրքական պատմագրությունը և պետական գործիչները անդադար փորձում են ժխտել 1915-1916թթ. Հայոց ցեղասպանությունը և կեղծել փաստերը: Որոշ բրիտանացի դիվանագետներ կանխատեսել էին ցեղասպանության հնարավորությունը և նույնիսկ կեղծ քարոզչության հավանականությունը, որպեսզի գաղտնի պահեն հանցագործությունը: Թուրքական իշխանությունները ի սկզբանե մինչև այսօր ամեն կերպ փորձում են կեղծել բացահայտ փաստերը և իրադարձությունները ներկայացնել ծուռ հայելու մեջ: Սակայն թուրքական իշխանությունների կողմից հետպատերազմյան շրջանում իրականությունը խեղաթյուրելու և բրիտանական դիվանագետների ու պետական գործիչներին թյուրիմացության մեջ գցելու փորձերը հանդիպում էին արժանի հակահարվածի և ձախողվում էին:

British Diplomats' Reviews of Turkish Policy of Falsification of the Armenian Genocide (1915-1922)

Samvel Poghosyan

Summary

Key words: Turkish historiography, Armenian genocide, British diplomats, manipulate, falsify the reality.

The Turkish historiography and statesmen incessantly tried to deny the Armenian genocide of 1915-1916 and falsified the facts. Some British diplomats had foreseen the possibility of genocide and even the probability of false agitation to keep in secret the crime. Turkish authorities have been trying since the very beginning until today to manipulate the obvious facts, presenting the events through the false mirror. However, the Turkish government's attempts to falsify the reality in the post-war period met counterblow and mostly failed.

**Отзывы британских дипломатов о турецкой политике фальсификации
Геноцида армян (1915-1922)**

Самвел А. Погосян

Резюме

***Ключевые слова:** Турецкая историография, геноцид армян, британские дипломаты, кривое зеркало, факты.*

Турецкая историография и государственные деятели неизменно придерживаются политики отрицания геноцида армян 1915-1916гг. и фальсификации фактов. Некоторые британские дипломаты предвидели возможность геноцида и, даже, вероятность ложной агитации с целью скрыть имевшие место преступления. С самого начала и до сегодняшнего дня турецкие власти пытаются манипулировать очевидными фактами, представляя события сквозь кривое зеркало. Тем не менее, попытки турецкого правительства фальсифицировать действительность в послевоенный период встретили отпор и, в основном, провалились.